

УДК 343.102

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ВЗАЄМОДІЇ ОБІЗНАНИХ ОСІБ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Марушев А. Д.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого», м. Харків

Анотація: Стаття присвячується вивченню теоретичних основ взаємодії слідчого з обізнаними особами. З урахуванням кримінально-процесуальної специфіки функціональних завдань обізнаних осіб, пропонується новий науковий підхід до визначення та розуміння обізнаних осіб. Запропоновані підстави класифікації обізнаних осіб, що залучаються на досудовому розслідуванні господарських злочинів.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, обізнані особи, експерт, господарські злочини, досудове слідство, кримінальне провадження, розслідування.

Аннотация: Статья посвящается изучению теоретических основ взаимодействия следователя со сведущими лицами. С учетом уголовно-процессуальной специфики функциональных задач осведомленных лиц, предлагается новый научный подход к определению и пониманию осведомленных лиц. Предложены основания классификации осведомленных лиц, привлекаемых на досудебном расследовании хозяйственных преступлений.

Ключевые слова: взаимодействие, следователь, сведущие лица эксперт, хозяйственные преступления, расследование, предварительное расследование.

Annotation: The article is devoted to studying of theoretical bases of interaction of the investigator with knowledgeable persons. With regard to criminal procedure, the specific functional tasks of the informed persons, suggests a new scientific approach to the definition and understanding of informed persons. Proposed reason classification informed persons engaged in the pre-trial investigation of economic crimes.

Key words: interactions, investigator ,knowledgeable person, expert, economic crimes, investigation, preliminary investigation.

Суттєві економічні і соціально-політичні перетворення в Україні, характеризуються як позитивними здобутками, так і негативними явищами. Разом з цим, все ще існують труднощі у сфері економіки та істотно не знижується рівень злочинності, сформувався новий соціальний шар – злочинний світ. Ці і багато інших фактів стали хрестоматійними. На цьому фоні проблеми економіки і злочинності продовжують залишатися головними, адже найтіснішим чином пов'язані між собою.

Істотний вплив на перебудову діяльності правоохоронних органів, як і на всі сторони суспільного життя, надає науково-технічний прогрес. Зростає поява нових видів злочинності – в галузі комп'ютерних технологій, кіберзлочинності, транснаціональної злочинності, злочинності у сфері високих технологій тощо. Правовий аспект використання досягнень науково-технічного прогресу (спеціальних знань обізнаних осіб, науково-технічних засобів) тривалий час не привертав до себе належної уваги вчених-юристів і тому залишився недостатньо розробленим. Наслідком цього з'явився значний пробіл у чинній законодавчій регламентації використання правоохоронними органами досягнень природних, технічних і інших наук у праві. Особливо суттєвого оновлення вимагають організаційно-правові форми використання спеціальних знань обізнаних осіб і науково-технічних засобів у кримінальному провадженні господарських злочинів. Аналіз судово-слідчої практики показує, що недостатня активність слідчих при впровадженні нових науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів пояснюється відсутністю в криміналістиці самостійного наукового напрямку – криміналістичної

теорії і практики використання спеціальних знань обізнаних осіб і науково-технічних засобів. На наш погляд, кожний напрям використання досягнень науково-технічного прогресу заслуговує самостійного наукового дослідження. Тому стаття присвячена актуальним питанням використанню спеціальних знань у кримінальному судочинстві, аналізу процесуальних форм залучення економічних, аудиторських, ревізійних, податкових, психологічних, криміналістичних та інших спеціальних знань обізнаних осіб у кримінальному провадженні, встановлення перспективних напрямів застосування спеціальних питань використанню осмисленні тенденцій їх впровадження на базі криміналістичних характеристик окремих видів і груп господарських злочинів, слідчих ситуацій і розроблених криміналістичних комплексів, тактичних операцій, комбінацій, систематизації наявного досвіду використання спеціальних знань у слідчій та судовій практиці.

Одним із засобів підвищення ефективності діяльності органів дізнання та досудового слідства є організація їх належної взаємодії з іншими державними органами, посадовими особами і громадянами у розкритті та розслідуванні злочинів. Особливо уваги заслуговує питання про взаємодію слідчої із обізнаними особами, які володіють спеціальними знаннями, оскільки саме від них багато в чому залежить правильне вирішення завдань кримінального судочинства.

Питання використання знань обізнаних осіб у кримінальному провадженні та взаємодії вищевказаних осіб зі слідчим досліджувалися в роботах Ю.П. Аленіна, О.М. Бандурки, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, А.Ф. Волобуєва, В.І. Гаєнка, В.М. Глібка, О.В. Горбачова,

Ю.М. Грошевого, А.В. Дулова, В.С. Зеленецького, П.П. Іщенка, О.Ф. Коновалова, В.К. Лисиченка, Л.М. Лобойка, В.Г. Лукашевича, В.М. Махова, Е.Б. Мельникової, Ю.К. Орлова, І.Л. Петрухіна, Р.Д. Рахунова, М.В. Салтєвського, М.О. Селіванова, О.В. Селіної, З.М. Соколовського, І.М. Сорокотягіна, М.О. Чельцова-Бебутова, В.Ю. Шепітька, О.Р. Шляхова, М.Є. Шумила, С.П. Щерби, М.Г. Щербаковського та інших вчених. Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, залишаються недостатньо визначеними поняття «обізнана особа», процесуальний статус деяких категорій обізнаних осіб, механізм реалізації їх прав, виконання покладених на них обов'язків та ряд інших питань, які мають суттєве значення для підвищення ефективності досудового розслідування.

На сучасному етапі законодавча регламентація взаємодії слідчого з обізнаними особами значно відстає від сучасних потреб ефективності досудового розслідування господарських злочинів. Розвиток науково-технічного прогресу, який супроводжується розширенням кола обізнаних осіб, а також відомчої належності експертних установ, викликає необхідність переосмислення існуючих теоретичних положень щодо використання спеціальних знань у процесі розслідування господарських злочинів. Чинне законодавство, що регламентує процесуальні форми взаємодії слідчого з особами, які володіють спеціальними знаннями, залишає недостатньо врегульованими деякі аспекти участі обізнаних осіб у кримінальному провадженні. Крім того, у ході практичної діяльності правоохоронних органів виникають і розвиваються нові форми взаємодії слідчого з такими особами (наприклад, залучення обізнаних свідків, які проводили аудит на підприємстві, консультантів з налаштування бухгалтерських програм в комп'ютерах підприємств тощо), які не знайшли відображення на законодавчому рівні.

До суб'єктів взаємодії у процесі розслідування господарських злочинів відносяться, як правило, слідчий та обізнані особи. Тому, для розгляду взаємодії слідчого з обізнаними особами в процесі розслідування господарських злочинів, необхідно визначитись з поняттям «обізнана особа» та класифікацією обізнаних осіб, що залучаються у кримінальне провадження.

Термін «обізнана особа» здавна вживався у кримінально-процесуальному законодавстві для позначення осіб, що володіють спеціальними знаннями і навичками, які проводили судові експертизи та брали участь у слідчих діях (оглядах, обшуках, допитах або давали показання щодо роз'яснення наукових положень, що мають значення для справи). Історія вітчизняного кримінального процесу показує, що цей термін не увійшов до КПК України, 1960, 2012 років. У криміналістичній науковій літературі відображаються різні погляди щодо визначення поняття осіб, що володіють спеціальними знаннями. Ряд вчених рекомендують називати їх спеціалістами [3, с. 36-37], інші обізнаними особами [5, с. 53], а деякі вчені обидва поняття «обізнана особа» та «спеціаліст» розглядають як синоніми [6, с. 37].

Ми згодні, що поняття, спеціаліста, у широкому розумінні, як родового поняття для осіб, що володіють спеціальними знаннями, ґрунтовно вкоренилося на рівні загального вживання. Формалізований характер судочинства вимагає конкретизованого підходу до визначення свого понятійного апарату. У такому аспекті поняття обізнаної особи в історичному та сучасному розуміннях за змістом охоплює не тільки поняття спеціаліста, як особи, що володіє спеціальними знаннями і залучається для участі у проведенні процесуальних дій, а й інших осіб, що володіють спеціальними знаннями. Так, наприклад, судовий експерт є обізнаною особою, але має інші функції у судочинстві, ніж спеціаліст [2, с. 8].

Різне ставлення авторів до визначення обсягу, підстав та умов для участі обізнаної особи у кримінальному судочинстві є дискусійним, що дозволяє неоднозначне його тлумачення й визначення видів таких осіб. Не втручаючись в полеміку і з урахуванням вищевикладеного, ми підтримуємо позицію Є.Є. Демидової, що в загальному вигляді обізнана особа – це особа, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не заінтересована у результатах вирішення справи (кримінального провадження) та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи (кримінального провадження) шляхом застосування спеціальних знань [2, с. 14-15].

Підтримуючи позицію Є.Є. Демидової, ми розуміємо, що в процесі розслідування господарських злочинів коло обізнаних осіб, що залучаються для встановлення істини, постійно розширяється. Наприклад, при розслідуванні привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 ККУ) особливо коли виготовляється та реалізується неврахована продукція, необхідно встановити не тільки кількість та вартість виготовленої продукції але, як мінімум й обсяг несплачених податків тощо.

Тому, з нашої точки зору, обізнана особа, що залучається у процес розслідування господарських злочинів – це особа, яка володіє спеціальними знаннями у галузі економіки, бухгалтерського обліку, фінансів, банківської діяльності, аудиту, податків, комп'ютерних технологій, техніки або ремесла, що не заінтересована у результатах вирішення справи (кримінального провадження) та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи (кримінального провадження) шляхом застосування спеціальних знань.

Традиційно обізнаними особами у судочинстві вважають судового експерта та спеціаліста [7, с. 37]. Однак, на теперішній час, дискусійним залишаються питання поняття спеціаліста та коло осіб, що до них відносяться. Так, В.М. Махов, зазначає, що обізнаними особами є експерти, спеціалісти, перекладачі, особи, допитувані для отримання довідкових відомостей і роз'яснень зі спеціальних

питань, ревізори, інші знаючі особи, проводять відомчі розслідування і надають у встановлених випадках до слідчих органів документів щодо виявлених при цьому злочинів, а також особи, які проводять попереднє дослідження, та технічні помічники [5, с. 55].

Науковці наводять різні класифікації обізнаних осіб, що залучаються у кримінальне провадження:

- залежно від процесуальної регламентації: процесуального характеру: 1) експертиза та залучення спеціаліста; 2) не процесуального характеру: консультації, поради, відомчі перевірки та ін. [5, с. 56];

- залежно від належності обізнаних осіб до доказування: а) особи, які надають докази і це є їх обов'язком (експерт); б) особи, які залучаються до участі в справі і сприяють проведенню слідчих дій (перекладач, спеціаліст) [1, с. 110-111];

- залежно від дій, у яких вони беруть участь: а) експерт; б) спеціаліст (за винятком експерта), який виконує процесуальні дії; в) обізнана особа, яка бере участь у не процесуальних діях [4, с. 266-267]. Це не вичерпаний перелік підстав класифікації обізнаних осіб, які залучаються у процес розслідування злочинів.

На наш погляд, підставами класифікації обізнаних осіб у процесі розслідування господарських злочинів є: 1) особи, які здійснюють свою діяльність у межах слідчої або іншої процесуальної дії, що виконуються слідчим, і надають їм необхідну допомогу; 2) особи, результати діяльності яких мають самостійне доказове значення; 3) особи, результати діяльності яких не мають самостійного доказового значення; 4) особи, які виконують дослідження до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

До першої групи відносяться обізнані особи, які здійснюють діяльність у межах слідчої або іншої процесуальної дії у процесі розслідування господарських злочинів належать спеціалісти. Перелік спеціалістів, які залучаються для участі у слідчі та інші процесуальні дії залежить від виду розслідуваного злочину. Наприклад, у процесі розслідування легалізації доходів отриманих злочинним шляхом (ст. 209 ККУ) необхідно залучати спеціалістів добре обізнаних на банківських операціях, ведення бухгалтерського обліку у банках, особливостей здійснення міжнародних розрахункових операцій тощо.

До другої групи відносяться обізнані особи, результати діяльності яких мають самостійне доказове значення в процесі розслідування господарських злочинів належать експерти. Як правило, в процесі розслідування господарських злочинів відносяться проведення судово-економічної експертизи дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, експертиза

дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій й експертиза дослідження документів стосовно законності здійснення фінансово-кредитних операцій.

До третьої групи відносяться обізнані особи, результати діяльності яких не мають самостійного доказового значення в процесі розслідування господарських злочинів. Ними є окремі спеціалісти, що залучаються для надання консультативної допомоги з приводу застосування (роз'яснення) деяких законодавчих актів регламентуючих фінансово-господарську діяльність підприємств й організацій.

До четвертої групи відносяться обізнані особи, які виконують дослідження до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. До них, насамперед відносяться державні органи, які в межах своїх повноважень проводять перевірки фінансово-господарської діяльності підприємств та організацій. Матеріали проведених перевірок, в яких зазначені виявлені значні зловживання та правопорушення направляються до правоохоронних органів і вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. До них, у першу чергу, відносяться Державна фінансова інспекція України, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба, Антимонопольний комітет України тощо.

Підводячи підсумок треба зазначити, що розроблення понятійного апарату суб'єктів взаємодії у процесі розслідування господарських злочинів дозволить значно ефективніше застосувати спеціальні знання обізнаних осіб для встановлення істини. Розробити тактичні прийоми взаємодії слідчого з обізнаними особами тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н.С. Участники уголовного процесса / Н.С. Алексеев, А.И. Бастрыкин, В.Г. Даев и др. // Советский уголовный процесс. – Л.: Изд-во Ленинград. Гос. Ун-та, 1989. – С.110-111.
2. Демидова Є.С. Тактика допиту обізнаних осіб: Монографія / Є.С. Демидова; за ред. проф. В.Ю. Шепітько. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. – 232 с.
3. Зуев Е.И. Роль специалиста в расследовании преступлений [Текст] / Е.И. Зуев // Криминалистика на службе следствия. – Вильнюс, 1967. – С. 36-37.
4. Исаева Л.М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве: монография / Л.М. Исаева. – М.: Юрмис, 2003. – 304 с.
5. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография / В.Н.Махов. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.
6. Снетков В.А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел: учеб. пособ. / В.А. Снетков. – М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. – 72 с.
7. Тетюев С.В. Формы использования специальных знаний / С.В. Тетюев // Законность. – 2009. – №11. – С. 37.